

ЩОДО ОЗНАК ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ REGARDING FEATURES OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF SOLDIERS

Зима О.Т., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Квасильчук Д.Б., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Васютін В.О., студент II курсу

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У науковій статті наведено підходи щодо визначення поняття та ознак дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Пропонується уточнення її місця в системі дисциплінарної відповідальності з урахуванням розвитку чинного адміністративного законодавства.

Виокремлено характеристики, які вказують на зв'язок дисциплінарної відповідальності з адміністративним правом. Наведено спільні та відмінні риси дисциплінарної та адміністративної відповідальності, а також проаналізовано точки перетину та можливості збігу.

Зазначено, що відповідальність військовослужбовців є окремим видом дисциплінарної відповідальності та має специфічний характер. Викладено основні тези про те, як характеризується дисциплінарна відповідальність військовослужбовців у юридичній науці. Визначено, що точного розуміння цього терміна нині не існує. Приділено увагу національним нормативно-правовим актам, у яких висвітлюється питання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Зазначено, що деякі приписи Дисциплінарного статуту Збройних Сил України мають спірний характер і можуть бути розцінені як такі, що не відповідають Конституції України.

Установлено роль та значення дискреції в притягненні до дисциплінарної відповідальності. Також надано оцінку повноваженням командира стосовно кваліфікації певного діяння як дисциплінарного проступку, а також призначення покарання. Робиться спроба виявити недоліки правового регулювання дисциплінарної відповідальності військовослужбовців та запропонувати засоби вирішення наявних проблем.

У висновку зазначено необхідність двопланового розгляду поняття дисциплінарної відповідальності. Також зазначено, що дисциплінарна відповідальність військовослужбовців посідає важливе місце в системі дисциплінарної відповідальності за адміністративним правом. Указано на застарілість та архаїчність деяких приписів Дисциплінарного статуту Збройних Сил України.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, військовослужбовець, статут, правопорушення, дисциплінарне стягнення, служба, командир.

This scientific article presents approaches to the definition and signs of disciplinary liability of servicemen. It is proposed to clarify its place in the system of disciplinary liability, taking into account the development of current administrative legislation. The characteristics that indicate the connection of disciplinary liability with administrative law are highlighted. The common and distinctive features of disciplinary and administrative responsibility are given, as well as the points of their intersection and the possibility of coincidence are analyzed. It is noted that the responsibility of servicemen is a separate type of disciplinary responsibility and has a specific character. The main theses on how the disciplinary responsibility of servicemen in legal science is characterized are stated. It is determined that there is no exact understanding of this term today. Attention is paid to national legal acts, which address the issue of disciplinary liability of servicemen. It is noted that some provisions of the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine are controversial and may be considered as inconsistent with the Constitution of Ukraine. The role and significance of discretion in bringing to disciplinary responsibility are established. The commander's authority to classify an act as a disciplinary offense as well as to impose a penalty was also assessed. An attempt is made to identify shortcomings in the legal regulation of disciplinary liability of servicemen and to propose means of solving existing problems. The conclusion states the need for a two-way consideration of the concept of disciplinary liability. It is also noted that the disciplinary responsibility of servicemen already occupies an important place in the system of disciplinary responsibility under administrative law. The obsolescence and archaic nature of some provisions of the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine are pointed out.

Key words: disciplinary responsibility, serviceman, charter, offense, disciplinary sanction, service, commander.

Постановка проблеми. Уже сім років Україна перебуває в стані перманентного військового конфлікту, який став наслідком ворожих дій із боку Збройних сил Російської Федерації та терористичних угруповань в Автономній Республіці Крим, на окремих територіях Донецької та Луганської областей України. У цей період зросло значення правового регулювання військової служби, адже саме на військовослужбовців зараз покладатиметься одне з найважливіших завдань – збереження територіальної цілісності та захист нашої держави. Однак не слід сподіватись, що всі військовослужбовці добросовісно виконуватимуть свої службові обов'язки, а таке виконання є дуже важливим. Саме його можна назвати військовою дисципліною у вузькому сенсі.

Особливу роль у забезпеченні військової дисципліни відіграють адміністративний примус та дисциплінарна відповідальність. Навіть загальний огляд питання дозволяє стверджувати таке: оскільки військова дисципліна відрізняється від інших видів дисципліни, то й дисциплінарна відповідальність військовослужбовців має спеціальний

характер. Описати цю специфіку складно, оскільки в наукових колах немає чіткого підходу до визначення дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Також відсутнє законодавче закріплення цього терміна. На нашу думку, ця правова категорія потребує більш детального дослідження та осмислення як для збільшення обсягу наукового знання, так і для підвищення ефективності цього підвиду юридичної відповідальності і, відповідно, покращення військової дисципліни та зростання боєздатності Збройних Сил України.

Аналіз наявних досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження цього питання зробили С.С. Тюрін [9], О.С. Полякова, В.М. Александров [7], Ю.П. Битяк, О.М. Бандурка, Н.Н. Арисов [8], М.В. Лушнікова [2], С.В. Ківалов, П.П. Богущкий, О.В. Кривенко, Є.І. Григоренко, Ю.С. Адушкін [4], М.І. Єропкін, Л.П. Коваленко, О.С. Літошенко [10] та ін.

Мета статті полягає у спробі на базі комплексного та всебічного осмислення поняття дисциплінарної відповідальності більш глибоко та детально висвітлити питання

дисциплінарної відповідальності саме військовослужбовців, а також напрацювати систему її характерних ознак.

Схожі проблеми порушувались в окремих наукових працях, однак чіткого вирішення не знайшли і єдиного підходу до їх розв'язання в межах юридичної науки немає.

Виклад основного матеріалу. Почнімо з того, що в Конституції України чітко зазначено, що лише закон може визначати діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та встановлювати відповідальність за них. Цей припис указує на значущість дисциплінарної відповідальності для українського суспільства та системи відносин, які в ньому складаються. Однак він не зафіксував визначення дисциплінарної відповідальності і не забезпечив формування цілісного та якісного законодавства стосовно цього виду відповідальності.

Не знайшло відображення це поняття і в інших законах. Тому звернемось до української юридичної енциклопедії. Згідно з нею дисциплінарна відповідальність є «видом юридичної відповідальності, яка полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій» [1]. За одне таке правопорушення може бути накладено лише одна санкція. Згідно зі статтею 147 Кодексу законів про працю України санкції (стягнення) бувають таких двох видів, як догана та звільнення. Однак зазначається, що додаткові види стягнень можуть бути зазначені в статутах (наприклад, відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України це може бути догана, суворогана, пониження в посаді тощо), законодавстві (наприклад, відповідно до Закону України «Про прокуратуру» це може бути заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду) тощо. Хоча сам термін «дисциплінарна відповідальність» не закріплений у законодавстві, однак учені виокремлюють деякі його риси, аналізуючи приписи різних нормативно-правових актів (зокрема, Кодекс законів про працю України).

Тривалий час одним з усталених був підхід, згідно з яким дисциплінарна відповідальність визначається як обов'язок працівників зазнати юридичних несприятливих наслідків у формі санкцій особистого характеру за вчинення дисциплінарного проступку в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством [2].

Із часом учені почали вести мову про поділ дисциплінарної відповідальності на загальну та спеціальну. Обґрунтування такого поділу ми бачимо, зокрема, в роботі Ю.С. Адушкіна [4, с. 30–31]. Загальна дисциплінарна відповідальність закріплюється положеннями Кодексу законів про працю, а щодо спеціальної, то вона закріплена іншими нормативними актами (Законом України «Про державну службу», дисциплінарними статутами, положеннями про дисципліну, іншими спеціальними нормативно-правовими актами). На думку науковців, ці акти визначають більш широке коло діянь, за які спеціальний суб'єкт дисциплінарного правопорушення зазнає стягнення [5, с. 235].

О.С. Літошенко розмежовує загальну та спеціальну дисциплінарну відповідальність, спираючись на такий критерій, як відносини між особою, що накладає стягнення, та особою, яка підлягає йому. Коли йдеться про загальну дисциплінарну відповідальність (відповідальність за трудовим правом), то такий зв'язок виявляється у наявності трудових відносин, а коли про спеціальну – у наявності відносин службового підпорядкування [10, с. 55].

На нашу думку, такий критерій поділу правильний, однак він указує на недоречність використання термінів «загальна» та «спеціальна» дисциплінарна відповідальність. Скоріш дисциплінарну відповідальність можна розглядати в приватно- (у галузі трудового права) та публічно-правовому (у галузі адміністративного права) аспектах.

На наш погляд, застарілим є зауваження О.Т. Зими, який указує на нерозривний зв'язок дисциплінарної відповідальності з трудовим правом [11, с. 31]. На користь цього твердження можна сказати, що дисциплінарна відповідальність за адміністративним правом та адміністративна відповідальність мають багато спільного. Головна їх спільна риса – наявність караності за скоєння протиправних діянь. Лінія розмежування цих двох видів відповідальності полягає в об'єкті протиправного посягання, тобто в складі правопорушення [12, с. 32].

Можна виокремити низку підвидів дисциплінарної відповідальності за адміністративним правом залежно від суб'єкта скоєння правопорушення (дисциплінарна відповідальність прокурорів, суддів, поліцейських, військовослужбовців тощо).

Таким чином, дисциплінарну відповідальність військовослужбовців слід розглядати не як спеціальну дисциплінарну відповідальність, а як один із підвидів публічно-правової дисциплінарної відповідальності (відповідальності за адміністративним правом).

Щодо визначення дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, то в наукових працях різних учених запропоновано багато варіантів тлумачення цього поняття, однак більшість із них є досить дискусійними. До того ж у частині робіт не надано підстав та аргументації пропонуваного визначення [6].

Досить відомою є позиція В.М. Александрова, який визначає дисциплінарну відповідальність військовослужбовців як протиправне, соціально шкідливе, винне діяння, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків [7, с. 138–139]. Він зазначає, що такий вид відповідальності дозволяє швидко впливати на поведінку військовослужбовців, що є засобом збереження та зміцнення дисципліни.

С.С. Тюрін дотримується думки, що дисциплінарним правопорушенням вважається діяння, яке полягає в порушенні військовослужбовцем обов'язків, покладених на нього наказами, статутами, Законами України тощо, за умови, що відповідне діяння не має складу злочину [9, с. 143]. Н.Н. Арисов зазначає у своїх працях, що саме командиру належить визначення діяння, яке буде дисциплінарним правопорушенням та яке буде відповідальністю за відповідне діяння, тому що, на його думку, дисциплінарний проступок військовослужбовців не має такої суспільної небезпеки, як злочин [8, с. 109].

З огляду на вищенаведене, незважаючи на відмінності в поглядах, підходах, усі автори вказують на існування тісного зв'язку між дисциплінарною відповідальністю та дисциплінарним проступком. Вони є похідними від ст. 26 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України, відповідно до якої військовослужбовці притягуються до відповідальності на загальних законних засадах залежно від учиненого правопорушення (дисциплінарна, цивільно-правова, кримінальна тощо). Що ж у такому разі є підставою для притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності? Було б логічно припустити, що скоєння дисциплінарного правопорушення (проступку, але насправді все дещо складніше).

Згідно з ч. 2 ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України за вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність, окрім випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення. Таких винятків не так багато, і вони визначені ч. 1 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До них належать порушення правил дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства, порушення, пов'язані з корупцією. У ч. 4 ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначено, що військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за військові

адміністративні правопорушення згідно з главою 13-Б цього Кодексу. За всі інші адміністративні правопорушення військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність, тобто підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності є скоєння адміністративного правопорушення, визначеного Кодексом України про адміністративні правопорушення. Склади цих правопорушень закріплені в різних главах особливої частини Кодексу.

Щодо суто дисциплінарних правопорушень, то в ч. 2 ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України вказано таке: «У разі невиконання (неналежного виконання) військовослужбовцем своїх службових обов'язків порушення військовослужбовцем військової дисципліни або громадського порядку командир повинен нагадати йому про обов'язки служби і накласти дисциплінарне стягнення (за необхідності)». Цим інформація про підстави притягнення до відповідальності обмежується. Тобто в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України відсутній будь-який перелік складів таких правопорушень.

Згідно зі ст. 5 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України до повноважень командира входить прийняття рішення про необхідність притягнення до відповідальності порушника військової дисципліни та накладення стягнень залежно від обставин скоєння правопорушення, ступеня вини, попередньої поведінки порушника та розміру завданих державі та іншим особам збитків [3, с. 7]. На наш погляд, це невиправдано широкі дискреційні повноваження, які можуть призвести до негативних наслідків. Аналізуючи це питання, В.К. Шкарпицька зазначає, що в Дисциплінарному статуті Збройних Сил України відсутній перелік дисциплінарних проступків та їх складів, а отже, командир на власний розсуд вирішує, яке діяння можна вважати проступком та до якої відповідальності притягуються суб'єкти правопорушення. Військовослужбовець, добросовісно несучи службу, може просто не знати, яке діяння командир може визнати за правопорушення. Зі сторони командира це може породжувати жорстокість та несправедливість або ж він може не впоратись із кваліфікацією певного діяння [6]. Ми цілком згодні з її твердженням, але справа не лише в надмірній дискреції. Більш важливим є те, що лише закон може визначати діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями (згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України). Ми ж спостерігаємо ситуацію, коли ст. 5 та ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України надають право визначати те, які діяння є дисциплінарними проступками, саме командиру, а не закону. Причому до вповноважених командирів належать, зокрема, сержанти (як командири найменшого військового формування – відділення), тому не дивно, що фахова підготовка командира в правовій сфері може виявитись не зовсім високою. Такий стан справ можна розцінювати як причину для постановки питання про невідповідність ч. 4 ст. 5 та ч. 1 ст. 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України вищезгаданих статті Конституції України.

На наш погляд, приписи статей 5, 45, 83–95 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, які встановлюють, що стан військової дисципліни у військовій частині (підрозділі), закладі, установі та організації визначається здатністю особового складу виконувати в повному обсязі та в строк поставлені завдання, морально-психологічним станом особового складу, спроможністю командирів підтримувати на належному рівні військову дисципліну, є відвертими анахронізмами, що коріняться в радянській традиції дисциплінарної відповідальності загалом та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців зокрема.

Нині розвиток законодавства про дисциплінарну відповідальність, принаймні про дисциплінарну відповідальність за адміністративним правом, відбувається зовсім іншим способом. Так, у ч. 2 ст. 65 Закону України «Про

державну службу» наводиться перелік діянь, які є дисциплінарними правопорушеннями і за скоєння яких передбачена дисциплінарна відповідальність. У Дисциплінарному статуті Служби цивільного захисту України не лише визначаються склади проступків, а й наявний офіційний поділ на такі категорії, як звичайні проступки та грубі проступки. Дисциплінарний статут Національної поліції не надає переліку складів проступків, однак установлює чітке визначення дисциплінарного правопорушення і запроваджує вкрай деталізований порядок притягнення до відповідальності, який передбачає службове розслідування, залучення дисциплінарної комісії, реалізацію права поліцейського на захист тощо. Це значно компенсує згаданий недолік.

Таким чином, можна стверджувати, що Дисциплінарний статут Збройних Сил України є одним із найбільш застарілих серед нормативних актів, що встановлюють дисциплінарну відповідальність за адміністративним правом. Слід зважати на те, що Дисциплінарний статут Збройних Сил України затверджений у 1999 р., Дисциплінарний статут Служби цивільного захисту України – у 2009 р., Дисциплінарний статут Національної поліції України – у 2018 р. Нормативні акти, ухвалені на 10–20 років пізніше, є більш досконалими та конструктивними. До Дисциплінарного статуту Збройних Сил України 19 разів уносились зміни (у 2020 р. тричі), але згадані нами недоліки виправлені так і не були.

На наш погляд, удосконалення законодавства, що регулює дисциплінарну відповідальність військовослужбовців, є необхідним і може відбутись через унесення змін до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України або викладення його в новій редакції. Трьома основними блоками цього вдосконалення мають стати такі: (а) закріплення дефініції дисциплінарного проступку; (б) встановлення переліку дисциплінарних правопорушень, до яких, зокрема, слід зарахувати недотримання правил внутрішньої військової дисципліни, порушення присяги та правил етики військовослужбовцями; уточнення повноважень командирів щодо накладення дисциплінарного стягнення та встановлення необхідної професійної підготовки для реалізації дисциплінарного правосуддя; (в) удосконалення порядку притягнення військовослужбовця до дисциплінарної відповідальності (з урахуванням досвіду Закону України «Про державну службу», Дисциплінарного статуту Національної поліції України та інших нормативних актів). Зокрема, слід чітко сформулювати права військовослужбовця на захист та порядок його реалізації й уточнити та обмежити повноваження командира щодо притягнення до відповідальності.

Таке вдосконалення Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, з одного боку, має зняти суперечність між ним та Конституцією України, з іншого – підвищити його якість та ефективність. Останнє опосередковано вплине на ЗСУ, адже точне та конкретне відображення прав та обов'язків командира, що стосуються дисциплінарного примусу в положеннях Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, зменшить частку випадків несправедливих рішень та впливу розсуду в процесі розгляду конкретної справи та покращить службові відносини між командиром та його підлеглими.

Отже, проаналізувавши наукову літературу та нормативно-правову базу, ми встановили, що:

1. Поняття загальної дисциплінарної відповідальності розглядається та вивчається у двох сферах права (приватній та публічній). Нині не можна стверджувати, що дисциплінарна відповідальність нерозривно пов'язана з трудовим правом.

2. Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців займає доволі важливе місце в системі дисциплінарної відповідальності, а також серед дисциплінарної відповідальності за адміністративним правом.

3. Дисциплінарний статут Збройних Сил України є одним із застарілих нормативних актів, що встановлюють дисциплінарну відповідальність за адміністративним правом, містить низку неактуальних приписів і, відповідно, не регламентує низку питань, які нині потребують правового регулювання. Особливо значущим недоліком є невідповідність вимогам Конституції щодо законодавчого закріплення порушень, які є дисциплінарними проступками.

4. Недоліки дисциплінарної відповідальності військовослужбовців слід усунути за допомогою внесення до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України приписів, які б закріпили визначення дисциплінарного проступку, встановили перелік його складів, створили правове підґрунтя для захисту прав особи, яка притягується до відповідальності, та обмежили (конкретизували) дискреційні повноваження командира, уповноваженого накладати дисциплінарні стягнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія : в 6-ти томах. Київ : «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1988.
2. Лушникова М.В. Очерки теории трудового права. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 940 с.
3. Кушнір М.В. Методичні рекомендації щодо проведення службового розслідування (перевірки) в Збройних Силах України. Київ, 2019. 66 с.
4. Адушкін Ю.С. Дисциплінарне виробництво в СРСР. Саратов : Саратовський університет, 1986. 128 с.
5. Коваленко К.В. Загальна та спеціальна дисциплінарна відповідальність. *Форум права*. 2008. № 2. С. 231–236.
6. Шарпицька В.К. Особливості дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Т. 2, № 6. С. 165–168.
7. Александров В.М. Військова служба як особливий вид державної служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 182 с.
8. Арисов Н.Н. Правовое регулирование советской военной дисциплины. Основы сов. воен. законодательства / ред. А.И. Лепешкин. Москва, 1966. С. 109.
9. Тюрин С.С. Дисциплінарна відповідальність воєнних службовців Вооруженных Сил Украины : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2002. 176 с.
10. Літошенко О.С. Адміністративна відповідальність в системі юридичної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 199 с.
11. Зима О.Т. Адміністративна відповідальність юридичних осіб : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. 163 с.
12. Єрмоленко-Князева Л.С. Взаємозв'язок дисциплінарної відповідальності з іншими видами юридичної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2017. № 26. С. 31–34.